

Proč nevyšel velký plán povstání

První, konkrétnější úvahy a plány ozbrojeného povstání na Slovensku, v němž hlavní roli měla sehrát slovenská armáda nebo alespoň podstatná část jejich jednotek či jednotlivců, začaly vznikat již v první polovině roku 1943, a to jak ve vojenských odbojových kruzích na Slovensku, tak i na MNO čs. vlády v Londýně a na čs. vojenské misi v SSSR. A je pro tyto úvahy a plány příznačné, že možnost jejich realizace od samého počátku podmiňovalo získání materiální a technické pomoci či operační součinnosti spojeneckých mocností antihitlerovské koalice a od léta 1943 zvláště Sovětského svazu. Tak např. náčelník čs. vojenské mise v SSSR generál Píka v dopise sovětskému zplnomocněnci pro výstavbu čs. vojenských jednotek v SSSR generálu G. S. Žukovovi z 29. 10. 1943 mj. říká toto: „Dodatkem k mému dopisu ze dne 20. 9. 1943 dovoluji si Vám sdělit další zásadní hledisko na způsob materiální pomoci, o kterou jsem Vrchní velení Rudé armády ve zmíněném dopise prosil.

Vývoj válečné situace může vytvořit poměrně brzo reálné předpoklady pro povstání na území ČSR. Může se však též stát, že poměry nedovolí vzniknout povstání současně ve všech částech republiky, nýbrž že k němu dojde postupně, a to pravděpodobně nejdříve na Podkarpatské Rusi a východním Slovensku, pak přes Slovensko v českých zemích.

Výzbroj by musela být poslána na čs. území jednak před zahájením, aby byl zajištěn úspěch vzniku povstání, jednak během operací, aby mohly být živeny a rozšířeny.

Dovolují si navrhnout tento postup příprav:

1. Vyslat několik organizačních skupin s rádiovými stanicemi a trhavinami na Podkarpatskou Rus a na východní Slovensko s úkolem organizovat sabotážní partyzánské skupiny a skupiny k převzetí dalších osob a zbraní dopravených na místo letadly z SSSR.

2. Při povstání na Slovensku je možné počítat s aktivní účastí jednotek slovenské armády, pro které je nutné předvídat dopravu lehkých a těžkých kulometů, automatů, ručních granátů a trhavin (tyto v maximálních možnostech)...

5. Čs. vojenská jednotka v SSSR může být použita jako bojový celek v nejdůležitějším prostoru nebo může být rozdělena na menší skupiny na několika místech k rozšíření a živění povstání.

6. Velmi důležitým prvkem úspěchu povstání bude účinná pomoc sovětského letectva při zahájení povstání jednak přímým zásahem bojových letadel na dopravní centra a obranná střediska německého odporu, jednak zajištěním zásobování povstaleckých oddílů zbraněmi...

Prosím o Vaše zásadní stanovisko k navrženému postupu příprav a o sdělení, zda je možné počítat s podporou sovětského letectva...

Další vývoj plánů ozbrojeného povstání na Slovensku pochopitelně závisel na celé řadě nových skutečností, jako byla prohlubující se krize klerofašistického režimu na straně jedné a rozmach slovenského odboje na straně druhé. K největším úspěchům slovenského odboje v té době nesporně patřil vznik Slovenské národní rady jako nejvyššího a řídícího orgánu slovenského odboje na domácí půdě. Vývoj závisel i na vojenskostrategické situaci na frontách, zvláště na hlavní — východní sovětsko-německé frontě, na československo-sovětských vztazích aj. „Definitivní“ podobu dostává tento plán koncem června 1944, kdy se již železný kruh armád antihitlerovské koalice začal ze všech stran nebezpečně přibližovat k předhůří Karpat. S vědomím určitého zjednodušení je možné konstatovat, že navzdory různým rozporům, které vznikaly mezi zainteresovanými proudy, skupinami a orgány československého a slovenského odboje (KSS, SNR, Beneš a jeho stoupenci na Slovensku, MNO čs. vlády v Londýně, vojenská rada v čele s pplk. Golianem; čs. vojenská mise v SSSR) v důsledku odlišností v jejich politických představách, cílech a v názorech na vojenskou stránku povstaleckého plánu, panovala mezi nimi zásadní shoda. Praktické přípravy jeho realizace se pak staly nesporně jakýmsi sjednocujícím faktorem, a to jak v rámci domácího slovenského odboje, tak i v širším rámci československého odboje.

Plán ozbrojeného povstání na Slovensku, který Golian sděloval v depeších na MNO do Londýna, a který 29. června 1944 schválily na společné poradě i SNR a Vojenská rada v Bratislavě, vycházel z těchto skutečností a předpokladů.

Hlavní ozbrojenou silou povstání se měla stát slovenská armáda nebo alespoň její podstatná část. Vedle toho však plán počítal i s účastí různých dobrovolnických ozbrojených složek, hlavně partyzánů, kteří však měli plnit své úkoly především mimo předpokládané povstalecké území.

Rozhodující úloha připadla dvěma nejlépe vyzbrojeným divizím, jejichž původním úkolem (podle nacistických plánů) byla obrana východního Slovenska v prostoru Karpat. Tyto divize (tzv. Malárova armáda) měly zahájit ozbrojený boj po dohodě a v součinnosti s Rudou armádou a tak jí uvolnit cestu na Slovensko a do maďarské nížiny. Vojenské posádky z ostatního území Slovenska měly mezitím mobilizovat, soustředit se v prostoru středního Slovenska, zajistit jeho obranu a poskytnout pak pomoc Malárově armádě a jednotkám Rudé armády při likvidaci německého odporu.

Okamžikem zahájení povstání byly dvě alternativy:

— začnou-li nacisté okupovat Slovensko, bude povstání zahájeno okamžitě, bez ohledu na vývoj frontové situace i bez předběžné dohody s Rudou armádou;

— povstání začne podle stavu příprav a v době, kterou určí jeho organizátoři podle vývoje situace na frontách a zvláště podle dohody a v součinnosti s postupem Rudé armády. Tato alternativa byla považována za hlavní, protože její uskutečnění — podle představ organizátorů — slibovalo největší úspěch. Neboť — podle slov hlavního autora tohoto plánu podplukovníka Goliana — „chceme jako Slováci splnit svoji povinnost vůči republice tím, že jednak umožníme spojeneckým vojskům rychlý vpád do maďarské nížiny a tím rychlé zničení německých balkánských vojsk, jednak bleskovým přenesením fronty z východu na západ Slovenska, na hranice, přispějeme k urychlenému osvobození českých zemí...“

Skutečnost byla však mnohem prozaičtější, než tyto lákavé a velkorysé plány. Okamžik zahájení Slovenského národního povstání vnutil organizátorům zásah okupantů 29. srpna 1944, který rozhodl o jeho nouzové, pro povstalce krajně nevýhodné variantě.

Co bylo příčinou toho, že přes veškeré úsilí jeho domácích i zahraničních organizátorů se nepodařilo realizovat tak neobyčejně lákavý plán podle druhé varianty, jehož uskutečnění mohlo — podle představ autorů — zajistit nejen definitivní vítězství slovenských povstalců, ale také přispět i ke zkrácení druhé světové války alespoň o několik měsíců? Nebo snad základní příčina selhání této alternativy spočívala již v nereálnosti předpokladů, s nimiž autoři povstaleckého plánu kalkulovali?

Organizátorům povstání doma i v emigraci bylo od počátku jasné, že jakýkoli ozbrojený odpor proti Německu, které stále ještě i v roce 1944 mělo obrovskou armádu, nemá prakticky žádné vyhlídky na trvalejší úspěch, nedostane-li se mu přímé pomoci ze strany spojeneckých armád a nedojde-li v krátké době po jeho zahájení k přímému spojení povstalců s postupujícími spojeneckými armádami. Z tohoto hlediska bylo také povstání připravováno jako záležitost velice krátkodobá, jako záležitost několika dnů, nanejvýše několika málo týdnů. A proto také největší pozornost a úsilí upírali jeho organizátoři na zajištění pomoci a součinnosti ze strany Rudé armády. Proto také generál Píka, podle informací a pokynů od generála Ingra, předkládá generálu Žukovovi plány ozbrojeného povstání a současně žádá o pomoc a zajištění součinnosti s operacemi Rudé armády, zvláště pro východoslovenské divize. S tímto cílem také — po různých komplikacích — odletěly z letiště Tri Duby a Mokrad začátkem srpna i dvě delegace SNR a Vojenské rady do Moskvy (K. Šmidke, podplukovník Ferjenčík, nadporučík Korecký a další). A zatím co v Moskvě probíhá na různé úrovni intenzivní československo-sovětské jednání o pomoc a koordinaci povstání s postupem Rudé armády, na scénu povstaleckých příprav začaly vystupovat další činitelé.

Prakticky v téže chvíli, kdy ze Slovenska odlétají tyto delegace, Ukrajinský štáb partyzánského hnutí v Kijevě (ÚŠPH) začal vysazovat na střední a východní Slovensko skupiny československo-sovětských partyzánských organizátorů. Další sovětské jednotky přecházely na Slovensko z Polska. Akce ÚŠPH byla výsledkem iniciativy zahraničního vedení KSČ, které však až dosud nemělo informace o plánech a možnostech slovenského odboje. Když Píka koncem července některé jeho členy s informacemi seznámil, považovali je při nejmenším za nereálné. Proto také se orientovali výhradně na partyzánskou koncepci povstaleckých příprav.

Příchod partyzánských jednotek, které ovšem našly již na Slovensku neobyčejně dobře připravené podmínky, vnesl do domácího odboje nový revoluční impuls. Od poloviny srpna začalo partyzánské hnutí přerůstat v partyzánskou válku. Tento vývoj byl ale v rozporu s povstaleckými plány, neboť mohl vyvolat předčasný zákrok klerofašistického režimu a nacistů. Sovětské orgány na žádost čs. představitelů v Moskvě (Gottwald, Píka, Šmidke aj.) daly mezitím partyzánským jednotkám na Slovensku (23. srpna) pokyn, aby nezahajovaly povstání. Avšak souhlas těchto orgánů s místně omezenou bojovou a destrukční činností nutně vedl v těchto podmínkách k výbuchu povstání či okupaci. Marně tuto logiku vývoje vysvětlovali partyzánským velitelům vedoucí organizátoři povstaleckých příprav — Gustáv Husák, podplukovník Golian a další — kteří netrpělivě očekávali návrat delegací a zprávy o tom, jak dopadlo jednání o pomoc a součinnost s Rudou armádou. V této situaci vystoupil na scénu činitel nejnebezpečnější — nacisté.

Německé orgány na Slovensku velmi bedlivě sledovaly situaci ve slovenské armádě, které již nedůvěřovaly. Je však možné bezpečně tvrdit, že až do poloviny srpna neměly v rukou žádné přímé důkazy o povstaleckých plánech a o úloze slovenské armády

v nich. Rozmach partyzánského hnutí vyvolal u nich silné znepokojení. V této situaci je zastihuje zpráva o další porážce německých armád v Jassko-Kišinevské operaci a o protifašistickém převratu v Rumunsku ve dnech 22.—25. srpna. Mezitím se jim dostávají do rukou první konkrétní zprávy o povstaleckých plánech a o přípravách. Obavy z povstaleckého ohniska v bezprostředním týlu německé fronty vyvrcholily v rozhodnutí Slovensko okupovat:

— německý velvyslanec Hans Ludin již 26. a pak 28. srpna alarmoval Berlín žádostmi o zasazení německých jednotek proti slovenským partyzánům a k odzbrojení posádek slovenské armády;

— K. H. Frank, státní ministr pro Čechy a Moravu, dává současně z vlastní iniciativy příkaz k vytvoření bojových skupin pro nasazení na Slovensku;

— štáb armádní skupiny Heinrichi v Užhorodu, do jehož operační podřízenosti spadaly obě východoslovenské divize, dostal 27. srpna příkaz k vypracování plánů o jejich odzbrojení.

Údálosti v Rumunsku vedly i ke změně operačních plánů Rudé armády, které i když nepřímě, ovlivnily rovněž vyústění povstaleckých plánů. Úspěch sovětských armád v Jassko-Kišinevské operaci vyvolal totiž oprávněnou naději, že se jim zde otevře snadnější cesta k proniknutí do podunajského prostoru, než na původně plánovaném směru přes Karpaty a východní Slovensko do maďarské nížiny. Proto také sovětské vrchní velení původní plán operace 4. ukrajinského frontu dva dny před dosažením bojové pohotovosti k útoku (26. srpna) dočasně odložilo.

V téže době se však již jako blesk rozšířily zprávy o chystané okupaci po celém Slovensku. Byl to poslední impuls, který uvolnil revoluční povstaleckou lavinu...

Partyzáni začali scházet s hor a ve spolupráci s místními vojenskými posádkami obsazovali jednotlivá města, očišťovali je od fašistických živlů. Revoluční národní výbory pod jejich ochranou vyhlášovaly místní povstání a přebíraly moc do svých rukou. 29. srpna 1944 překročily první okupační jednotky divize Tatra u Púchova a Žiliny slovenské hranice, zatímco další jednotky z Protektorátu a Polska se k nim urychleně přesunovaly. U Čadce a Žiliny padly toho dne první výstřely povstalců proti okupantům — a pochopitelně i naopak...

Okupace začala, delegace vyslané do Moskvy se nevracely, a organizátoři povstání stále ještě neměli ani nejmenších zpráv o tom, jak dopadla jednání v Moskvě. Děle však čekat nebylo již možné. A tak ve večerních hodinách 29. srpna na Velitelství pozemního vojska v Banské Bystrici na pokyn Goliana rozdrnčely se telefony, rozeběhly se spojky a radisté vyklepávali tak dlouho očekávaný rozkaz: „Heslo »začnete s vysřadováním« platí od 20.00 hod. dnešního dňa.“

Slovenské národní povstání se stalo skutečností. Na středním Slovensku se začal vytvářet ostrov svobody, kde slovenský národ pod vedením SNR začínal organizovat nový život jako předobraz života v příští, svobodné a demokratické Československé republice.

To že se nepodařilo dosáhnout včas dohody a koordinovat moment zahájení Slovenského národního povstání s postupem Rudé armády a že povstání bylo zahájeno podle nevýhodné varianty, vtisklo pochopitelně svou pečeť zvláště jeho počátečnímu období.

Nacistům se dařilo poměrně snadno dosahovat značných úspěchů proti povstalcům, kteří byli pak více jak dva měsíce nuceni vést boj v úplném nacistickém obklíčení. Připomínám, že původní plány v žádném případě nepočítaly s tak dlouhým bojem.

Když však po 29. srpnu začaly ze všech stran přicházet do Moskvy zprávy a informace o charakteru a rozsahu povstání, a když se čs. představitelé znovu obrátili na představitele Sovětského svazu, rozhodnutí o pomoci padlo ve velmi krátké době. S tímto příslibem se také vrátili 5. září na Slovensko Šmidke a Ferjenčík. Téhož dne

přišla na Slovensko první zásilka zbraní ze Světského svazu. A v ranních hodinách 8. září se v Karpatech rozehrměla děla a tanky, rozštěkaly se kulomety a samopaly... 38. armáda generálplukovníka Moskalenka, spolu s 1. čs. armádním sborem v SSSR, spěchala na pomoc slovenským povstalcům a přinášela jim i novou naději, že se přece jen i v nové situaci podaří realizovat velký plán povstání.

Byla bohužel naděje předčasná. Neboť proti zoufale bránícím se německým jednotkám v dobře vybudované horské obraně nepodařilo se ve stanovené době dosáhnout předpokládaných cílů Karpatsko-dukelské operace. Zajisté že svoji roli — i když určitě ne rozhodující — sehrála i skutečnost, že nacistům se mezitím podařilo odzbrojit obě východoslovenské divize. Doslova jen krok za krokem musela si probíjet cestu k hranicím Slovenska 38. armáda a 1. čs. armádní sbor pod velením gen. Svobody.

Nacističtí pohlaváři třetí říše, politikové i vojáci, až příliš dobře věděli, co by pro ně znamenalo spojení slovenských povstalců s Rudou armádou: „Jsem osobně pevně přesvědčen, že bolševik chce podle velkoryse založeného plánu udeřit ze Slovenska přímo do středu říše a že pro tento účel a slibný cíl bude v nejbližší době nasazovat co největší síly...“ Tak a podobně alarmoval a bombardoval K. H. Frank Himmlera žádostmi o nasazení dalších sil proti povstalcům. Proto také neschopný generál Berger byl vystřídán novým velitelem okupačních jednotek, generálem Höfflerem. Proto také i velitelé bránících se německých armád v prostoru Karpat a v Podunají neustále naléhali na urychlenou likvidaci povstání.

Tak jak ubíhaly nebo se vlekly dny a týdny povstaleckých bojů v úplném nacistickém obklíčení, dny vítězství i porážek, střídala se i na Velitelství 1. čs. povstalecké armády období nadějí a zklamání. Podle toho, jak reálná se jevila možnost, že se přece jen podaří ubránit povstalecký ostrov svobody do příchodu spojeneckých vojsk. Logika vývoje válečných událostí byla však i nyní mnohem silnější, než všechna přání, naděje i bojové úsilí slovenských povstalců. Zajisté je možné a správné hledat příčiny vojenské porážky Slovenského národního povstání i v nejrůznějších nedostatcích samotné povstalecké armády, zvláště je-li odsouzena vést boj v takových podmínkách, jaké se vytvořily na Slovensku. Objevily se i prvky dezorganizace, porážectví i případy zbabělosti a dezerce. To však jsou přece průvodní jevy každé skutečně veliké revoluční události a nebylo jich ušetřeno ani partyzánské hnutí. Slovenské národní povstání, přes jeho vojenskou porážku, bylo nesporně jedním z největších ozbrojených vystoupení hnutí odporu v Evropě a nesporně bylo největším ozbrojeným vystoupením československého odboje za druhé světové války vůbec — jak rozsahem účastníků, tak i svým (předpokládaným i uskutečněným) vojenským i politickým významem.

Nelze tudíž při hodnocení možností slovenských povstalců a příčin vojenské porážky Slovenského národního povstání nebrat v úvahu jednu ze základních zkušeností evropského hnutí odporu za druhé světové války. Žádné povstání totiž nemohlo a také neskončilo vítězstvím povstalců, jestliže alespoň v jeho průběhu nedošlo ke spojení povstaleckých sil osvobozenými armádami spojeneckých mocností antihitlerovské koalice. Tragédie francouzských povstalců ve Vercorsu, účastníků Varšavského povstání atd. na straně jedné, úspěšné povstání v Paříži, severoitalská povstání atd. na straně druhé, jsou důkazem více než výmluvným. Slovenské národní povstání nebylo výjimkou.